

KDO SE BOJI SAMSKIH ŽENSK?

Pravica samskih žensk do oploditve z biomedicinsko pomočjo in sistemski mehanizmi v ozadju njenega omejevanja

WHO IS AFRAID OF SINGLE WOMEN?

Single Women's Right to Medically Assisted Reproduction and Systemic Mechanisms in the Background of its Restriction

1

Manca Furlan, *univ. dipl. soc. ped., manca.furlann@gmail.com*

Sara Gorkič, *univ. dipl. soc. ped., sara.gorkic28@gmail.com*

Eva Rolih, *univ. dipl. soc. ped., eva.rolih1@gmail.com*

Taja Rušnjak, *univ. dipl. soc. ped., taja.rusnjak@gmail.com*

Manja Slak, *univ. dipl. soc. ped., manja.slak@gmail.com*

POVZETEK

Pričujoči prispevek v ospredje postavlja samske ženske, ki jim je zaradi njihovega zakonskega stanu kratena pravica do uporabe postopkov oploditve z biomedicinsko pomočjo (OBMP), česar ne gre preizpraševati zgolj z medicinsko-pravnega, temveč tudi z družbenoetičnega vidika. Sledi zgodovinskokronološki pregled dogajanja na zakonodajnem področju omenjene pravice v Sloveniji. Za umestitev le-te v širši kontekst je prikazana zakonska ureditev v preostalih državah EU. Osrednji del članka tematizira sistemsko ozadje, ki preko favoriziranja heteronormativne (zunaj)zakonske skupnosti ter tradicionalne patriarhalne nuklearne družine vzdržuje diskriminatorne prakse. Razmah reproduktivnih tehnologij je odprl nov prostor, kjer se lahko te strukturne neenakosti še izraziteje udejanjajo. V sklepnem delu skušamo obravnavane ideje približati stroki in s socialnopedagoškega vidika razložiti,

zakaj neenakopravne obravnave ter kršenje človekovih pravic ne bi smeli biti prezrti.

KLJUČNE BESEDE: *samske ženske, OBMP, zakonska ureditev, ideologija družine, reproduktivne tehnologije, sistemsko nasilje, ideološki aparati*

ABSTRACT

This article discusses the situation of single women who are denied their right to employ methods of medically assisted reproduction because of their marital status which should not only warrant an examination from a medico-legal perspective but also from a social and ethical standpoint. What follows is a chronological overview of historical events regarding the legislative developments in connection with the abovementioned right in Slovenia. Legal regulations of other EU Member States are provided to put the Slovenian situation into the proper context. The main part of the article discusses the systemic background in which the bias in favour of heteronormative (extra)marital unions and the traditional patriarchal nuclear family maintains the discriminatory practices. The emergence of reproductive technologies has exposed new areas for these structural inequalities to manifest themselves even more markedly. In the closing part, we put these ideas into a professional context and use social pedagogy to explain why unequal treatment and the violation of human rights should not be overlooked.

KEYWORDS: *single women, medically assisted reproduction, legislative regulation, family ideology, reproductive technologies, systemic violence, ideological apparatuses*

UVOD

Težnja po reprodukciji je ena od osnovnih bitnosti obstoja živih bitij. Poleg koristi, ki jih ima biološka raznolikost za naš ekosistem, je zagotavljanje ohranitve vrst s prenosom genskega materiala s staršev na potomce osnovna funkcija in cilj večine subjektov žive narave. Če zgornji opis zveni znanstveno suhoparno, naj poudarimo, da dejanja oblikovanja družine¹ pri človeku nikakor ne želimo zbanalizirati zgolj na biološki smisel reprodukcije, temveč se popolnoma zavedamo dodane vrednosti, ki jo prinese starševstvo. Z razvojem družb ter njenih aparatov moči se je vloga družine od okvirno take, kot jo je opisal Aries (1991), torej kot sredstva za prenos življenja, materialnih ter simbolnih dobrin, vedno bolj pomikala v smer sredstva za zadovoljitev potreb po varnosti, emocionalni dobrobiti ter po bližnjih socialnih stikih (Bergant, 1981). Rečemo lahko torej, da se je snovanje družine preoblikovalo iz tako rekoč nujnosti v izbirnost oziroma doseganje osebnega zadovoljstva, kjer naraščaj ni le logično nadaljevanje poroke, temveč vedno bolj posledica avtonomnega odločanja in načrtovanja posameznikov.

Ob tem je potrebno poudariti, da se pri vedno večjem številu parov nosečnost preprosto ne zgodi. Podatki o globalni oceni razširjenosti težav z neplodnostjo sicer močno variirajo, gibljejo se namreč nekje med 48,5 ter 186 milijonov posameznikov (Inhorn in Patrizio 2015, str. 413), vendar pa neizpodbitno nakazujejo, da je neplodnost ena od glavnih ovir pri snovanju biološkega starševstva. V Sloveniji naj bi se s težavami pri zanositvi srečeval že vsak šesti do sedmi par (Zaviršek, 2012, v Bregar, 2015).

Na tej točki torej ne preseneča, da je uporaba postopkov OBMP pomembna rešitev, ki jo medicina ponuja predvsem parom, v okrnjenem obsegu tudi posameznikom, če zakonodaja posamezne države to dovoljuje.

4. člen Zakona o zdravljenju neplodnosti in postopkov oploditve z biomedicinsko pomočjo (v nadaljevanju ZZNPOB) postopke OBMP opredeli kot postopke oploditve, ki se s pomočjo

¹ V tem kontekstu pod družino zajemamo katerokoli obliko odnosa med otrokom ter biološkim_i ali socialnim_i staršem_i.

biomedicinske znanosti izvajajo z namenom zanositve na drug način, torej ne s spolnim odnosom (Zakon o zdravljenju neplodnosti in postopkih oploditve z biomedicinsko pomočjo, 2000). V Sloveniji z zakonom sprejete oblike OBMP delimo na znotraj- in zunajtelesne. Prve zajemajo vnos semenskih celic ali vnos jajčnih celic skupaj s semenskimi celicami v spolne organe ženske, pri drugih pa gre za združitev jajčnih in semenskih celic zunaj telesa ženske ali vnos zgodnjih zarodkov v njene spolne organe (prav tam). Medtem ko o znotrajtelesni oploditvi v zgodovini ni veliko govora, toliko več pozornosti zbuja primeri zunajtelesne oploditve, ki predstavljajo prebojne trenutke na področju zdravljenja neplodnosti. Prvi uspešni primer uporabe zunajtelesnih postopkov OBMP, natančneje najbolj odmevne tehnike IVF (*in vitro* fertilisation), se je zgodil leta 1978 v Angliji pod vodstvom sira Roberta Geoffreyja Edwardsa ter ginekologa Patricka Christopherja Steptoea, zaključil pa se je 25. julija z rojstvom deklice Luise Brown. Prvi uspešno zaključen poskus oploditve s postopkom IVF na Slovenskem pa je bil opravljen leta 1984, ko sta se s pomočjo dotične tehnike rodili prvi dvojčici, s čimer je to postal drugi center, ki je v bivši Jugoslaviji postopek opravil z uspehom (Borko, Breznik in Vlasisavljević, 2011). Omeniti se nam zdi pomembno tudi, da je k izvedbi dotičnih postopkov veliko doprinesla dostopnost moških spolnih celic, katerih zbiranje se je začelo leta 1976 z ustanovitvijo prve semenske banke pri nas (Andolšek-Jeras, 1989).

Članek se osredotoča na (neobstoječo) pravico samskih žensk do uporabe postopkov OBMP oziroma na razkrivanje sistemsko zakoreninjenih mehanizmov, diskurzov in praks, ki jih iz nabora upravičencev do omenjenih postopkov sistematično izključujejo ter s tem že skoraj dve desetletji uspešno ohranjajo uveljavljeno stanje ter legitimirajo in reproducirajo diskriminatorno obravnavo samskih žensk.

Kot eden izmed poglavitnih motivov za izbor teme je splošna prezrtost oziroma spregledanost le-te, tudi (in še posebej) znotraj strok, ki bi se (namesto s pravnim ter medicinskim okvirom) morale

ukvarjati z vidiki njene socialne razsežnosti, med katere nedvomno spada tudi socialna pedagogika. Ta se po Etičnem kodeksu delavcev na področju socialne pedagogike (2006) zavzema za prepoznavanje pravic uporabnikov v javnosti s podpiranjem politik in zakonov, ki po njeni profesionalni presoji prispevajo k dobrobiti uporabnikov, in s tem omogoča sprejemanje raznolikih oblik življenja in predvsem deluje v smeri bolj tolerantne družbe. Ravno zaradi diskriminatornosti trenutno uveljavljene zakonodaje in z njo povezanimi predsodki je to tema, s katero bi se morala stroka aktivno ukvarjati in zagovarjati človekove pravice skupine, ki je bila v tem kontekstu prikrajšana enakopravne obravnave.

KRONOLOŠKI PREGLED DOGAJANJA NA ZAKONODAJNEM PODROČJU V SLOVENIJI

Obstoječi Zakon o zdravljenju neplodnosti in postopkih oploditve z biomedicinsko pomočjo (2000), ki ureja zdravstvene ukrepe, s katerimi se moškemu in ženski pomaga pri spočetju otroka in se jima na ta način omogoči svobodo odločanja o rojstvu otrok, v 5. členu navaja, da sta do postopkov OBMP upravičena moški in ženska, ki živita v medsebojni zakonski ali zunajzakonski zvezi in ki glede na izkušnje medicinske znanosti ne moreta pričakovati, da bi dosegla zanositev s spolnim odnosom, ter jima ni mogoče pomagati z drugimi postopki zdravljenja neplodnosti.

Leta 1977 je bil sprejet Zakon o zdravstvenih ukrepih pri ureničevanju pravice do svobodnega odločanja o rojstvu otrok, ki je pravico dostopanja do postopkov OBMP podeljeval vsem polnoletnim, razsodnim in zdravim ženskam v starostnem obdobju, primernem za rojevanje. Takratna pravica samskih žensk do umetne oploditve je izhajala predvsem iz pravne praznine, saj zakon samske ženske ni nikoli opredeljeval kot subjekta nosilke pravice do umetne oploditve, temveč je to pravico zagotavljal krovni nadrejeni kategoriji žensk kot takih. Ta zakon žensk torej ni razlikoval po stanu in zmožnosti zanositve, temveč je bila pravica univerzalna. Sredi devetdesetih let so zaradi določenih v zakonu neopredeljenih

pravnih vprašanj ustavili vse postopke zdravljenja neplodnosti z darovanjem spolnih celic (Hrženjak, 2001).

Leta 1999 je bil s strani 22 poslancev vseh parlamentarnih strank vložen predlog za nov zakon, ki je to pravico zožil zgolj na moškega in žensko v (zunaj)zakonski skupnosti. Poslanska skupina LDS je pred sprejetjem zakona vložila dopolnilo, s katerim bi bile do oploditve še naprej upravičene vse ženske, a je bil predlog zavrnjen. Zakon, ki še vedno velja, je bil sprejet leta 2000 v času Bajukove vlade in je po 24 letih samskim ženskam odvzel pravico do umetne oploditve. Da bi samskim ženskam povrnili izgubljeno pravico, so poslanci LDS novembra leta 2000 vložili predlog spremembe zakona, ki ga je državni zbor obravnaval spomladi 2001 (prav tam). 34 poslancev opozicijske desnice se je na pobudo Aleša Primca odzvalo z zahtevo po referendumu. Izid referendumu je bil negativen, saj je proti noveli s 35,66-odstotno udeležbo glasovalo 72,36 % volivcev (Mencin Čeplak, 2005).

Januarja 2013 je bila podana individualna pobuda s strani posameznice za preverjanje ustavnosti zakona na ustavnem sodišču, ki pobude ni obravnavalo po vsebini, pač pa jo je zavrglo, češ da posameznica ne izkazuje konkretnosti pravnega interesa². Posameznica namreč ni izkazala, da se nahaja v položaju, v katerem je za zdravstvene težave, s katerimi utemeljuje prikrajšanje pri možnosti spočetja otroka, potreben prav postopek OBMP (Ustavno sodišče RS, 2013).

Istega leta je skupaj z 38 poslanci (SD, PS in Desus) pobudo prevzela poslanka SD Majda Potrata. Ustavno sodišče je zahtevo obravnavalo januarja leta 2015. V vmesnem času je z novimi volitvami prenehal poslanski mandat državnega zbora (2011–2014) in s tem tudi zakonsko podeljena sposobnost poslanske skupine, da ima možnost biti predlagatelj postopka pred ustavnim sodiščem. Ker upravičeni predlagatelj zahteve ni več obstajal, je sodišče zahtevo zavrglo brez vsebinske presoje. Postopek se je pod sledečo vlado Alenke Bratušek prenehal (Ustavno sodišče RS, 2015).

² Za presojo ustavnega sodišča je bistveno, da je pravni interes izkazan osebno in konkretno. Morebitna ugoditev predlogu pobudnika mora privedi do izboljšanja njegovega pravnega položaja.

Leta 2014 je ponovno poskusila poslanka SD Andreja Katič s podporo 61 poslancev (SD, SMC, ZaAB, ZL, Desus), a zopet neuspešno. Ustavno sodišče je pobudo zavrglo z argumentacijo, da bi v zakonodajnem postopku lahko skupina omenjenih poslancev in poslank, katerih število presega absolutno parlamentarno večino, v okviru izvrševanja svoje poslanske funkcije sama ustrezno spremenila ali dopolnila zakon, ki ga ocenjuje kot protiustavnega (Ustavno sodišče RS, 2016).

Po treh spodletelih poskusih brez vsebinske odločitve sodišča se morda obeta nekoliko bolj optimističen razplet. Marca letošnjega leta (2020) je državni zbor sprejel spremembo Zakona o ustavnem sodišču (ZUstS). Dopolnilo zakona v tretjem odstavku člena 23.a po novem določa, da mora ustavno sodišče nadaljevati postopek presoje tudi v primeru, če se vlagatelj med postopkom izteče mandatna doba. Prav tako narekuje, da sodišče nadaljuje s postopkom obravnavanja zahteve tudi, ko se število poslancev med postopkom zmanjša pod tretjino zaradi prenehanja mandata posameznim poslancem (Zakon o dopolnitvi Zakona o ustavnem sodišču, 2020). Takšna zakonska ureditev bo ustavnemu sodišču v prihodnje onemogočala izogibanje vsebinski presoji. Zahteva, s katero lahko posamezna politična stranka začne postopek za oceno ustavnosti po členu 23.a ZUstS (1994), potrebuje tretjinsko poslansko podporo, kar konkretno pomeni vsaj 30 podpisov poslank in poslancev. Opozicijska stranka Levica je na podlagi zakonodajnih sprememb pripravila osnutek zahteve za presojo ustavnosti ZZNPOB, ki je, kot so nam potrdili v korespondenci, trenutno v pripravi in usklajevanju z ostalimi (opozicijskimi) strankami (LMŠ, SD in SAB).

Vsi zgoraj navedeni predlogi so izhajali iz argumentacije, da je **5. člen** obstoječega zakona, ki pravi, da sta do oploditve z biomedicinsko pomočjo upravičena le moški in ženska v (zunaj)zakonski skupnosti, v nasprotju s 55. členom Ustave RS (1991), ki opredeljuje, da posamezniki in posameznice prosto odločajo o rojstvu svojih otrok, in s tistimi členi, ki navajajo, da morajo biti vsakomur zagotovljene enake pravice in svoboščine (14. člen Ustave RS), tudi pravica do osebnega dostojanstva in varnosti (34. člen Ustave RS in s tem povezani 6., 8., 12., 22., 23., 24. in 42. člen ZZNPOB) (Ustavno

sodišče RS, 2013; Ustavno sodišče RS, 2015; Ustavno sodišče RS, 2016; Ustava Republike Slovenije, 1991).

PREGLED ZAKONSKE UREDITVE V DRŽAVAH ČLANICAH EU

Z namenom postavitve pravice samskih žensk do umetne oploditve v nekoliko širši kontekst smo proučile tudi način, na katerega je omenjeno področje zakonsko urejeno v ostalih državah znotraj Evropske unije. Po pregledu redkih dostopnih študij (Ravnikar Uranič, 2019; Calhaz-Jorge idr., 2020) ter v nekaterih primerih tudi interne zakonodaje posameznih držav članic smo ugotovile, da se le-te med seboj precej razlikujejo, in sicer glede na sledečih šest kazalnikov: **zakonska urejenost** (prisotnost zakonov, pravilnikov ter drugih pravnih aktov, ki urejajo omenjeno področje), **opredelitev upravičencev do postopkov** (glede na zakonski stan), **omejitve** (te so večinoma vezane na starostno dobo ženske, ki je v posamičnih državah opredeljena kot primerna za rojevanje), **vrste postopkov** (homologna in/ali heterologna oploditev ter število ciklov, kritih s strani zdravstvene zavarovalnice), **pristojni izvajalci** (javne zdravstvene službe in/ali zasebne klinike) ter **finančna dostopnost** (glede na to, ali so postopki financirani v celoti/delno/niso financirani iz sredstev javnega zdravstvenega sistema) (Ravnikar Uranič, 2019).

Pravico do OBMP torej vsaka članica Evropske unije ureja nekoliko drugače. Z izjemo Luksemburga, ki tega področja zakonsko ne pokriva, imajo vse ostale države sprejeto interno zakonodajo s področja zdravstva ali skrbstva, ki nadalje razčlenjuje, kdo ima pravico do katerih postopkov ter pod kakšnimi pogoji (prav tam).

Od 27 držav članic EU imajo **samske ženske** pravico do umetne oploditve v 18 državah. To so: Belgija, Bolgarija, Ciper, Danska, Estonija, Finska, Grčija, Hrvaška, Irska, Latvija, Luksemburg, Madžarska, Malta, Nizozemska, Portugalska, Romunija, Španija in Švedska. 15 držav to pravico omogoča tudi **istospolno usmerjenim ženskim parom**: Avstrija, Belgija, Bolgarija, Danska, Estonija, Finska, Irska, Latvija, Luksemburg, Malta, Nizozemska, Portugalska, Romunija,

Španija in Švedska. Med naštetimi zgolj Avstrija te pravice hkrati ne podeljuje tudi samskim ženskam. 8 članic EU, vključno s Slovenijo, pa zagovarja ureditev, ki OBMP omogoča zgolj **(zunaj)zakonskim heteroseksualnim parom**. To so: Češka, Francija, Italija, Litva, Nemčija, Poljska, Slovaška in Slovenija (Calhaz-Jorge idr., 2020).

Nekateri pari ter samske ženske se tako pogosto odločajo, da postopke OBMP opravijo v tujini. Razlogi za to odločitev se navezujejo tako na zakonske omejitve (starostna in statusna omejitve) kot tudi na zmožnosti zdravstvenega sistema v Sloveniji (nezadostno število darovalcev, dolgotrajnost postopkov) (Ravnikar Urančič, 2019). Ob tem pa smo naleteli na posebnost češke zakonske ureditve, kjer oploditev samskih žensk uradno ni dovoljena oziroma to pravico zakon omejuje zgolj na heteroseksualna (zunaj)zakonska partnerska razmerja, v praksi pa se dogaja, da so jim ti postopki kljub temu omogočeni. Češka zakonodaja namreč ne določa specifično predpisanega načina, na katerega bi bilo potrebno identificirati moškega partnerja, kar odpira neke vrste pravno praznino (Keber, 2018).

V procesu iskanja podatkov o urejenosti področja ostalih držav članic smo se soočale s težko dostopnostjo do informacij oziroma z njihovim neujemanjem znotraj različnih raziskav, člankov (strokovnih ter poljudnih) ter internih zakonodaj. Nekateri države imajo tako v dostopni zakonodaji kot tudi na uradnih spletnih straneh (npr. različnih klinik) in v raziskavah področje zelo jasno opredeljeno, pri nekaterih pa so ti podatki zelo težko dostopni, celo dvoumni z vidika upravičencev do postopkov, opredeljenih pogojev in omejitev, pristojne zakonodaje itd. Za potencialne koristnike postopkov je različna stopnja (ne)urejenosti področja po našem mnenju problematična predvsem z vidika dostopanja do relevantnih informacij, ki mnogokrat ostajajo zapakirane v uporabnikom težko razumljiv pravniški oziroma medicinski jezik. Ob tem pa smo prepoznale še pomanjkanje morebitnih sistemskih podpornih mehanizmov, ki bi uporabnicam lahko nudili oporo pri soočanju s potencialnimi izzivi.

DRUŽINA KOT POLJE IDEOLOŠKIH MANIPULACIJ

Reproduktivne tehnologije predstavljajo kompleksno in polemično temo, znotraj katere se – poleg očitno medicinskih – odpira še cel nabor etičnih, moralnih ter ideoloških pomislekov. Iz tega izhajajoča pravica samskih žensk do postopkov OBMP pa je znotraj že omenjene diskusije še toliko bolj zamajala ukoreninjene predstave in sprožila celo vrsto deliberacij. Te razprave, ki so sprva tematizirale sprejetje zakona in nadalje uokvirjale javno mnenje, pa so izdelali ter nato še monopolizirali – kot jih naslovi Zaviršek (2018b) – nosilci neopatriarhalne družbene restavracije. V tem kontekstu je bil sporen predvsem razpis referendumu, ki je uvedel prakso odločanja o vprašanih enakosti pravic, s čimer se je nevarno spreobrnil v orodje večine (laične javnosti) zoper pravice manjšine (samske ženske). Obravnavanje osebnih okoliščin (med katere sodijo tudi ne-tradicionalni življenjski stili kot grožnje »naši kulturi«) ter posledično kršenje pravic kot prizadevanje za ohranitev »naše« kulture sta namreč spodkopavanje temeljev države ter človekovih pravic (Mencin Čepлак, 2005).

V osredje postavljena vprašanja pravice samskih žensk, njihove ustreznosti za materinstvo ter sklicevanje na pravice otrok, ki so svoje namene prikrivala z ideologijo »skrbi« za »šibkejše« (ki je zgolj oblika nasilne skrbi, s katero se sistemsko opravičuje ohranjanje starih ter kreiranje novih razmerij moči) (Zaviršek, 2018a), pa so, kot poudarja Keržan (2008), zgolj prikrla vrsto drugih, še pomembnejših vprašanj, povezanih z razumevanjem družine ter sorodstvenih vezi, ki so potuhnjeno ostajala v ozadju in omogočala reproduciranje diskriminirajočega diskurza.

Družina je prvovrstna tarča ideoloških manipulacij in eden od najbolj pritlehnih ideoloških aparatov države, Cerkve in politike (Rener, 1995), preko tega pa deluje kot mehanizem, ki v družbi ohranja *status quo* ter s tem reproducira obstoječi sistem (Šori, 2015). Kot vrednoto jo evropske ideologije postavljajo na piedestal, ki ga je potrebno varovati. Vendar si statusa posebnega varovanja ne zasluži katerakoli družina, temveč le jedrna družina krščanskega

tipa, ki naj bi bila vrh razvoja družinskih transformacij (Keržan, 1996, str. 134).

V zahodni družbi je torej trdno zasidran koncept družine kot ideološke institucije, sestavljene iz raznospolnih staršev ter njihovih bioloških potomcev (Reiner, 2006), ki jo polemična pravica samskih žensk do lastnih potomcev potencialno ogroža. Trdnost in neoporečnost nuklearne družine izvira predvsem iz svoje zgodovinske vseprisotnosti, saj sta bila sklenitev zakonske zveze ter posledično spočetje zakonskega potomca (kar je lahko preprečila zgolj neplodnost enega od partnerjev) normativni ideal. Vsakršno odstopanje od pričakovane norme je predstavljalo deviantnost.

Goody (2003) vzrok za zakoreninjenost te prakse vidi daleč v preteklosti, v zgodovinskih praksah Rimskokatoliške cerkve, ki je s krepitvijo moči pridobila status vrhovne avtoritete. Spričo naraščajoče legitimnosti ji je uspelo modificirati določene družinske prakse do te mere, da so le-te koristile subjektivnim ekonomskim interesom, torej gmotnemu bogatenju. Mehanizem, ki ga je pri tem uporabljala, se je naslanjal predvsem na koristoljubno prilagajanje dotlej uveljavljenih pravil dedovanja. Le-to je namreč omogočila s krčenjem možnosti prenosa družinskega premoženja – ločila je krvno in nekrvno sorodstvo, prepovedala ločitve, zmanjšala oziroma izničila pomen posvojitev pri dedovanju ipd. S posredovanjem teh pravil ji je uspelo postaviti konstrukt družinskega ideala, tj. majhne, s krvjo povezane skupnosti staršev in otrok, ki se je zavoljo legitimnosti, ki jo institucija Cerkve uživa v družbi, obdržal še do nedavnega (Goody, 2003; Keržan, 1996).

Religiozne prakse kot nosilke patriarhalne ideologije so v javnih razpravah za izhodišče definiranja »normalnih« družinskih razmerij ter skrbi za ženske in otroke najprej uporabile kategorijo *samskih žensk* in nato *istospolne družine*, ki so jih označile za odklonske, in s tem odprle diskusijo o dveh tradicionalnih religioznih temah: nadzoru žensk in njihove spolnosti (Zaviršek, 2018b, str. 15).

Antropologi prepoznajo, da je v ozadju moškega nadzora žensk pravzaprav nadzorovanje biološke reprodukcije (Stone, 2006, v Zaviršek, 2012). Pred razvojem reproduktivnih tehnologij je bilo moškimi onemogočeno potomstvo brez fizičnega stika

z ženskami, zaradi česar so si hoteli priboriti nadzor nad žensko reprodukcijo in jo podrediti svojim potrebam. V kasnejših obdobjih se je moško nadzorovanje žensk sistemiziralo. Zakonodajci in predpisi so tako postali sredstvo vladajočih entitet za regulacijo ženske reprodukcije. Tovrstna razmerja moči se v Sloveniji ohranjajo še danes in diktirajo, kdaj ženska sme imeti otroka, katere ženske so primernejše za rojevanje in starševstvo, katere manj in katere sploh ne (prav tam; McDaniel, 1996, v Cukut Krilič, 2013; Urh, 2009). Politične elite pogosto reproducirajo obstoječe meje oz. razlike med upravičenci, še več, razlike tudi same ustvarjajo (Urh, 2009).

REPRODUKTIVNE TEHNOLOGIJE – INDIVIDUALNA PRILOŽNOST ALI KOLEKTIVNA NEVARNOST?

Reproduktivne tehnologije so z vnosom novih subjektov v prej utrjene načine razumevanja starševskih in sorodstvenih vezi močno zaznamovale in razširile načine dojemanja človeške reprodukcije (Keržan, 2008). Zamajale so zakoreninjeno predpostavko neločljive povezanosti zakonske zveze, heteroseksualne spolnosti in reprodukcije v naravno celoto, znotraj katere so starši in njihovi potomci med seboj krvno povezani. Kljub vnosu novih družbenih odnosov, ki ne bazirajo na genetsko-bioloških vezeh, pa medicinske reproduktivne tehnologije še vedno služijo kot sredstvo reprodukcije obstoječih heteronormativnih kavzalnih razmerij (Zaviršek, 2012). Sistem umetnega oplojevanja v slovenskem prostoru namreč daje prednost tradicionalnim, biološkim oblikam starševstva, kar se kaže v kontekstu dostopanja do postopkov OBMP, ki po že omenjenem 5. členu ZZNPOB v krog upravičencev zajema zgolj raznospolne poročene in zunajzakonske pare (Urh, 2009; ZZNPOB, 2000).

Postopki OBMP so torej vezani na medicinsko zdravljenje neplodnosti, neplodna pa sta lahko tako ženska kot moški. Če se neplodnost veže na slednjega, to znotraj medicine ustvari sivo polje v kontekstu upravičevanja medicinskega posega zdravljenja »zdrave« (plodne) ženske. Kot pojasnjuje Keržan (2008), je stroka

omenjeno zagato premostila tako, da je postopek zdravljenja vezala na par. S tem je bilo potrebno primarni subjekt posega, ki ga je pred tem predstavljala ženska oziroma njeno fizično telo, na katerem se izvaja postopek, redefinirati oziroma razširiti na nov fiktivni, poosebljeni subjekt. Na ta način je medicina umetno vzpostavila novo družbeno entiteto para. Tako nastali kvazisubjekt deluje kot bolj obvladljiv, s tem pa manj ogrožajoč, saj je sestavljen iz dveh posameznikov, ki v zaprti formaciji razrešujeta antagonizme, ki med drugim zadevajo tudi medicino, da se stroki ni potrebno ukvarjati z njihovim razjasnjevanjem.

Fiktivna združitev pa neposredno implicira postvaritev ženske, ki preko tega postane zgolj pasivni objekt medicinskega posega (fizični »prejemnik«), saj v nasprotnem primeru poseg na plodni ženski v »neplodnem paru« ne bi imel medicinske indikacije oziroma ne bi pomenil zdravljenja. Posledica tega je, da ženska v odnosu do OBMP ne šteje kot subjekt, preprosto je ni. Vidnost in aplikativna relevantnost tovrstne desubjektivizacije se vzpostavi šele v kontekstu samske ženske kot upravičenke do OBMP. Ravno fizična odsotnost moškega je namreč tista, ki pod vprašaj postavi samoumevnost njenega razvrednotenja. Kot objekt medicine se lahko zopet subjektivizira zgolj v paru s partnerjem, ki pa v tem kontekstu umanjka, torej umanjka tudi njena zmožnost subjektivizacije (prav tam).

Dejstvo, da samska ženska nima pravice do oploditve, torej medicinsko upravičujemo s tem, da ni neplodna. Ker pa dostopnost do postopka ni pogojena s plodnostjo oziroma neplodnostjo, temveč z zakonskim stanom, potem to ne more biti strokovno medicinsko vprašanje, ampak gre v prvi vrsti za ideološko vprašanje družbenih vrednot (Hrženjak, 2001). Do podobnih spoznanj je prišel tudi Keržan (2008), ki pravi, da se je medicina z razvojem reproduktivnih tehnologij odmaknila od svojega primarnega polja legitimnih akcij, torej zdravljenja bolezni in poškodb, ter predmete svoje obravnave modificirala do te mere, da je o njenih ravnanjih moč polemizirati znotraj družboslovnih in humanističnih znanstvenih razprav. S tem je medicina (tako znotraj znanstvenega kot javnega diskurza) segla onkraj lastne stroke ter si samostojno podala sedaj že samoumevno legitimiteto definiranja in upravljanja določenih

inherentno povsem družbenih konceptov. Razlog za tovrstno nadvlado leži v moči zdravnikov, izhajajoči iz znanja o postopkih, človeški reprodukciji ter v sami posledici tega znanja, ki jo pooseblja ideja »ustvarjanja« otroka (ta je pod okriljem medicine delovala tudi kot močan marketinški kapital, uspešno orodje vplivanja na laično javnost pri izoblikovanju javnega mnenja). Omenjeno znanje je torej zdravnike z mesta tehnokratskih izvajalcev neupravičeno postavilo na mesto odločevalcev o dilemah, ki njihovo strokovno znanje nesorazmerno presegajo.

Zavoljo »kontroverznosti« in iz nje izhajajoče kompleksnosti, ki jo ima tema samskosti v povezavi z reprodukcijo, pa se ne gre omejevati zgolj na široko področje medicinske stroke ter polemiziranje o pristojnostih, ki si jih le-ta lasti pri odločanju o upravičenosti subjektov do OBMP, temveč tudi o družbenem prikazu samih reproduktivnih tehnologij. Keržan (2008) meni, da razvoj družboslovnih in humanističnih študij, ki bi raziskovale družbene implikacije reproduktivnih tehnologij in s tem povezanega kritičnega polemiziranja, ni potekal premo sorazmerno z razvojem biomedicine, temveč mu je (pretežno s strani avtoric feminističnih teorij) sledil v zadnjih 20 letih prejšnjega stoletja.

Nekatere med njimi so znotraj tovrstnih študij v obravnavo vzele problematičnost dihotomije med »naravnim« in »nenaravnim«. Zavračale so miselnost, da je nosečnost brez uporabe reproduktivnih tehnologij naravna, medtem ko je (nasprotno temu) zanositev s pomočjo tehnologij nenaravna, saj ni jasno, kaj naravna nosečnost sploh pomeni, pa tudi ni nujno, da je za vse ženske »naravna« nosečnost bolj zaželena in primerna kot nosečnost z uporabo reproduktivne tehnologije (Cukut Krilič, 2013).

Reproduktivne tehnologije so torej na področju človeške reprodukcije zamajale percepcijo odnosa med naravnim in nenaravnim. Tematike reprodukcije, spolnosti in rojstva so bile v perspektivi evropske kulture dojemana vedno umeščene v polje naravnega, reproduktivne tehnologije pa so že zaradi samega mehanizma uporabe (*tehnološki* dodatek k naravnim procesom reprodukcije) štete za nekaj kulturnega, ustvarjenega. Kljub temu pa se še vedno prikazujejo kot naravne, kot nadomestek ali vsaj kot oblika podpore naravi, zaradi česar se pomoč neplodnim uprizarja kot poskus

ustvarjanja monopola naravnega nad kulturnim, biološkega nad družbenim. A kot posledico razvoja reproduktivnih tehnologij je potrebno vzeti v obzir tudi dejstvo, da ravno zaradi tehnoloških modifikacij narave le-te ne gre več obravnavati kot ločeno in svojevrstno področje (Keržan, 2008). Dihotomija med kulturnim in naravnim je potemtakem umetno konstruirana, saj se z razvojem novih tehnologij briše tudi zmožnost ločevanja med kulturnim in naravnim posegom v reproduktivni proces.

Družbena pojmovanja družine, samskosti, reproduktivnih tehnologij ter podobnih ideološko polemičnih konstruktov služijo kot argumentacijska podlaga razpravam, ki nadalje strukturirajo konceptualna in družbena razlikovanja prek binarnih opozicij, ki smo jih skušale (ne)posredno tematizirati skozi celoten članek. Sistem klasifikacij je namreč utemeljen na logiki izključevanja in vključevanja ter razporejanja ljudi in pojavov v nasprotujoče si kategorije. Tovrstna logika ima učinke na različnih nivojih, saj so binarna simbolna razlikovanja skladna z družbenimi razlikami, še več, ta razlikovanja šele legitimirajo družbeno, ekonomsko in politično neenakost. Razprava o OBMP je tako privedla do mnogih že izpostavljenih parov nasprotij, in sicer osnovna celica družbe je družina/posameznik, pravica nerojenega otroka/pravice ženske, delitev žensk na kategorije/enakopravnost vseh žensk, poročena ženska/samska ženska, popolna družina/nepopolna družina itd. Navedena binarna nasprotja implicirajo diskriminatorna hierarhična razmerja med dvema poloma, ki družino postavljajo nad posameznika, medicinski in pravni diskurz nad ostale znanstvene (družboslovne in humanistične) discipline, popolno družino nad nepopolno in žensko v paru nad samsko žensko (Hrženjak, 2001).

SAMSKOST IN ŽENSKÉ V KONTEKSTU REPRODUKTIVNIH TEHNOLOGIJ

Kot pri vsaki tematiki se tudi v kontekstu samskosti oblikujejo različna, nasprotujoča si mnenja. Šori (2015) pravi, da popularna medijska produkcija sicer dopušča dojemanje samskosti kot odraza svobode, osebne avtonomije ter emancipacije, a je le-to v primerjavi

z negativno konotacijo, ki se pleče okoli tovrstnega stila življenja, zanemarljivo. Samske namreč predstavlja kot na kariero in hedonistične užitke osredotočene posameznike, ki iz takih ali drugačnih razlogov niso sposobni doseči normativnega ideala partnerske zveze in s tem povezane izpolnjenosti ter sreče, ki jo le-ta prinaša. Izoblikovali sta se dve skrajni poziciji pogleda na samskost. Prva zajema dojemanje samskih kot neodgovornih, sebičnih individuumov, druga pa jih viktimizira. Četudi je tovrstno pojmovanje navidez nedolžno, pa ima zanje še kako realne posledice. Samske namreč postavi v vlogo objekta stereotipizacij, predsodkov in diskriminacije, kar DePaulo in Morris (2005, v Šori, 2015) označita s terminom singlizem. Ta predstavlja bolj subtilno obliko nestrpnosti od ostalih -izmov, prav zaradi tega pa pogosto ni prepoznan, kar mu daje legitimnost.

Razsežnost negativnega pojmovanja samskih se še potencira v primeru, da se specificira na žensko, ki se jo ima zaradi samskega stanu za družbi nevarno. Keržan (2008) ugotavlja, da potencialna ogroženost izhaja predvsem iz dveh glavnih virov, ki se nanašata na modifikacijo ustaljenih družbenih praks.

Samske ženske kot potencialne prejemnice postopkov OBMP ustvarijo nove oblike družine, ki ne ustrezajo zahodnim normativnim idealom. O slednjem je bilo povedanega že veliko. Na tej točki lahko le še enkrat poudarimo inferiorno vlogo, ki jo imajo tako nastale enostarševske družine. Samska ženska prevzame vlogo fatalne uničevalke srečnih družin, saj ruši ustaljeno strukturo ideala nuklearne formacije (Hrženjak, 2001). Enako ogrožajoče deluje tudi predsodek, da so samske ženske prikrito istospolno usmerjene, pri čemer gre za patologizacijo in posledično odpor, ki izhaja iz prepričanja, da so spolne prakse istospolno usmerjenih moralno oporečne. Posamezniki, ki so zaradi tovrstnih praks moralno sporni, pa kakopak niso primerni za starševsko vlogo (Keržan, 2008).

Drugi vir ogroženosti po Keržanu (2008) temelji na ločitvi reprodukcije od spolnosti, kar žensko oddalji od vloge objekta, ki za ustvarjanje potomstva potrebuje osemenjevalca, s čimer se izmakne hegemonemu nadzoru ter moškega zreducira »na spolno celico, ki jo [ta] podari ob pomoči pornografske revije«. (prav tam, str. 242) Z izločitvijo moškega iz reprodukcijskega procesa njegova vloga

postane postranska, še več, njegova seksualnost izgubi pomen, s čimer se poruši tudi njegova identiteta moškosti (prav tam). To nevarno zamaje obstoječi družbeni red, katerega temelj predstavljajo že omenjene binarne spolne delitve, heteroseksualnost in spolno utemeljena hierarhična razmerja. Znotraj njih pa ni toliko problematična ženska skrb za otroka sama po sebi, temveč dejstvo, da se le-ta manifestira brez nadzora moških (Mencin Čeplak, 2013).

Če povedano povzamemo, bi lahko reklo, da so samske ženske v kontekstu OBMP večkratno stigmatizirane. Kljub temu da jim novodobne, izpod normativnosti zakonske zveze vsaj fiktivno osvojenе razmere omogočajo legitimno udeležanje samskosti, so kot prvo še vedno dojemane kot nekonvencionalne, celo odklonske. Drugič, v kombinaciji z reproduktivnimi tehnologijami lahko potencialno ustvarijo strukturo enostarševske družine, ki spada v drugorazredno kategorijo pluraliziranih oblik življenjskega stila. Še dodatno jih zaznamuje človeško skonstruiran tehnološki način spočetja otroka, ki se šteje za nenaravnega oziroma umetnega. Ob vsem tem pa jih izhodiščno determinira še dejstvo, da so ženske.

MEHANIZMI OHRANJANJA SISTEMSKEGA NASILJA

Vse v javnosti odprte ter v članku tematizirane razprave so bile namenjene samskim ženskam kot izjemam, ki drugače kot z umetno oploditvijo ne morejo uresničiti svoje želje po materinstvu. Argumentacija, ki v središče postavlja nekonvencionalne primere, pa že v osnovi zgreši bistvo obravnavane pravice. Le-ta naj bi bila univerzalna za vse osebe ženskega spola ne glede na razlog, ki tiči v ozadju njihove odločitve, poseči po postopkih OBMP. Navajanje marginaliziranih skupin kot argument namreč prav te skupine dodatno stigmatizira ter hkrati s tem zmanjšuje možnosti, da bi ženske do teh pravic sploh prišle (Keržan, 2008).

Samske ženske zgolj zaradi lastne eksistence same po sebi nikoli niso bile subjekt obravnave. Za primer slovenskega prostora navedimo situacijo zakonske nepokritosti v zakonodaji, ki je do leta 1994 oploditev s postopki OBMP dovoljevala vsem ženskam v

primernem starostnem obdobju ne glede na njihov partnerski stan. Njihova subjektiviteta se je vzpostavila šele kot produkt diskurza. Samske ženske pred tem sicer imajo svojo materialno eksistenco, vendar kot take problemsko ne obstajajo, preden jih ne konstruira diskurz, saj izven njega nimajo pomena. Podoben primer predstavljajo homoseksualne prakse, ki so obstajale skozi zgodovino človeštva, vendar so problematične postale šele v 19. stoletju z razvojem medicine, ki je za potrebe nadzora teh praks morala najprej ustvariti homoseksualca kot subjekt (Kuhar, 2010). Foucault (2001) pravi, da se določena védnost (zgodovinsko gledano) torej pojavi v trenutkih, ko nastane potreba po nadzorovanju določenih skupin ljudi ali segmentov družbe, v našem primeru samskih žensk, ki postanejo realni subjekti védnosti. Znanstveni diskurz preko tovrstne konstrukcije legitimizira določene načine obravnave in regulacije subjektov. Diskurz ustvari objekt našega védenja, razmišljanja. Če želimo nekaj ustvariti, pa moramo to opredeliti v razmerju do nečesa, kar že obstaja, zaradi česar diskurzivna praksa v definiciji vselej deluje izključevalno. Tej poziciji je blizu tudi Althusserjevo (2000, v Kuhar, 2010) razumevanje ideologije in ideoloških aparatov države, saj meni, da ima ideologija materialni obstoj, ki se manifestira ravno znotraj idej in pravil institucij, ki jih poimenuje kot ideološki aparati države. »Ti namreč interpelirajo posameznike v pozicije subjektov, s katerimi se ti posamezniki identificirajo in se znotraj njih umestijo« (prav tam, str. 37). Ideološki aparati prvotno delujejo z ideologijo, šele nato preko represije. Vsakršna ideologija pa je mogoča šele preko subjekta in za subjekte. V našem konkretnem primeru gre za kolektivni subjekt – družino, katere interpelacija poteka pod krinko pomoči otrokom in družini ter vsiljuje točno določen model družine, in sicer takšen, ki naj bi v tem trenutku ustrežal vodilni ideologiji (Althusser 1980, v Antič Gaber, 1991).

Področja, ki se nam tako zdijo inherentno zasebna, so v resnici nerazdružljivo povezana z javno sfero, ki jih strukturira in regulira. Javnost vstopa v sfero zasebnosti preko diskurzov (medicinski, pravniški, politični, medijski ipd.), primarno plasiranih s strani državnih ideoloških aparatov (verski, družinski, pravni, politični ipd.) o zasebnem življenju. Na problematičnost delitve med zasebno in javno sfero pa so opozorile že feministične kritike,

ki so s sloganom »Osebnost je politično.« poudarile njeno funkcijo projiciranja v javni sferi uveljavljenih družbenih relacij moči tudi v zasebni prostor. Hkrati pa je dogajanje v zasebnosti zaradi predpostavke o nedotakljivosti tega intimnega prostora ostalo zaščiteno pred vdori regulacije javnosti, kar je pomenilo, da so se različne oblike nasilja in izrabljanja (legitimirane »od zgoraj«) zdele kot stvar posameznikove zasebnosti (Kuhar, 2010).

V kontekstu obravnavane teme se izpostavljeni koncepti manifestirajo kot oblika sistemskega nasilja. Ideološki aparati države (v našem primeru jih predstavljajo zakonodaja, družina kot ideologija, politične entitete, še konkretnije politične stranke kot njihovi nosilci, množični mediji idr.) in iz njih proizveden ter v javnost plasiran diskurz (političen, pravni, medicinski – vsi močno ideološko obarvani) z vidika javne sfere uokvirjajo zasebno pravico posameznice do svobodnega odločanja o rojstvu otrok ter s tem nasilno vsiljujejo konstrukt patriarhalne nuklearne družine, preko katere bo moški (spet) lahko prevzel nadzor nad žensko. Tovrstno nasilje se prikriva z individualizacijo krivde samske ženske. Zdi se torej, da je ženska za svojo »nezmožnost« dostopanja do OBMP kriva sama, saj ima glede na splošno prepričanje po naravi navsezadnje možnost izbrati moškega, ki bi zavzel vlogo partnerja ali vsaj potencialnega oplojevalca. V nasprotnem primeru mora biti z njo vendar nekaj narobe, da si tovrstne priložnosti ne želi ali ne zmore izkoristiti.

SKLEPI

Čeprav Slovenija velja za osebam s težavami pri zanositvi prijazno državo, ta pomoč ni dostopna vsakemu posamezniku oziroma posameznici (če naj apeliramo na ženski subjekt kot nosilko zmognosti rojevanja) pod enakimi, univerzalnimi pogoji. Pri tem nas omejujejo ideološke predpostavke, v realnost pretvorjene skozi zakonske predpise, ki urejajo pravico do pomoči s postopki OBMP. Natalitetna politika v Sloveniji razlikuje med zaželeno (heteroseksualna partnerstva) in nezaželeno (istospolna partnerstva, samske ženske) reprodukcijo. Če si sposodimo izraz avtorice Zaviršek (2006, v Urh, 2009), gre za institucionalno segregacijo na področju biološke

reprodukcije. Postopki OBMP so omogočeni le znotraj medicinskega modela, medtem ko je socialni vidik umetnega oplojevanja popolnoma zanemarjen. Posledično so iz njega izključena partnerstva LGBT in samske ženske (Urh, 2009). Kljub temu da se padec referendum iz leta 2001 ter ostali neuspešni poskusi uzakonjenja pravice do OBMP za samske ženske morda zdijo enormen korak nazaj v polju sprejemanja raznolikosti v slovenskem prostoru, se za tem skriva problematika, ki sega globlje in katere preseganje bi zahtevalo spreminjanje najbolj bazičnih struktur družbenega delovanja, ki so že v svojem jedru diskriminatorne.

Ravno kritično vrednotenje tovrstnih struktur pa je ena od osnovnih nalog socialnopedagoške stroke. Četudi se obravnavana tema na prvi pogled ne zdi tovrstne narave, temveč v osnovi precej bliže medicinsko-zakonodajnemu področju, smo socialni pedagogi preko etičnega kodeksa zavezani k delovanju v smeri prepoznavanja in promoviranja pravic uporabnikov v javnosti ter dvigovanju nivoja tolerance v družbi. Poleg tega naj bi s svojimi prizadevanji podpirali politiko in zakone, ki po naši profesionalni presoji prispevajo k dobrobiti uporabnikov (Etični kodeks delavcev na področju socialne pedagogike, 2006). V skladu s strokovno identiteto smo torej pozvani, da se (poleg neposrednega delovanja s posamezniki in skupinami) udeležujemo tudi kot spodbujevalci sistemskih sprememb preko opozarjanja na globlje zakoreninjene postopke izključevanja. Članek je v skladu z zgoraj omenjenimi načeli poskus prikaza družbeno uveljavljenih struktur, ki krojijo prakse človeštva. Zavedamo pa se, da smo s sicer ciljnim osredotočanjem na sistemski vidik zanemarile strokovni pogled samih potencialnih uporabnic in se s tem oddaljile od načela participacije – govorimo »o njih«, ne »z njimi«, kar prepoznavamo kot še dodaten vidik, ki bi ga bilo potrebno vključiti v nadaljnje raziskovanje.

Vseskozi zavzemamo držo poudarjanja skupine samskih žensk kot posebej marginalizirane, s čimer jo še dodatno izpostavljamo ter s tem povečujemo stigmatizacijo. Potrebno se je zavedati, da samske ženske niso homogena skupina, kjer bi se porajala vseprisotna želja po otroku. Obstajati pa mora univerzalna pravica možnosti dostopanja do reproduktivnih tehnologij, ki se je ne bi smelo preizpraševati znotraj posebej izpostavljenih družbenih formacij.

Poleg omenjenega je pomembno upoštevati heterogenost skupine tudi v kontekstu neenakomernega posedovanja različnih kapitalov, zaradi česar ne zasedajo enakih izhodiščnih položajev, kar vodi do nadaljnje hierarhizacije znotraj že obstoječe neenakopravnosti.

Kdo se torej boji samskih žensk? Sploh gre za strah? Ali gre za izrabo?

Obsojamo vidik, da je bila pravica politično izrabljena. Določeni politični akterji so sprožili iracionalen strah, ga obrnili sebi v prid ter se s sklicevanjem na skrb za otroke in družino prezentirali kot zaščitniki primordialnih vrednot, s tem pa si utrdili volilno podporo. Zagovarjamo stališče, da bi morale razprave o pravici med akterje vključevati vse pristojne, z ustreznim znanjem podkrepjene stroke ter višje organe, ob vsem tem pa v obzir vzeti tudi perspektivo uporabnic.

LITERATURA

- Andolšek-Jeras, L. (1989). Neplodnost včeraj in jutri. V H. Meden-Vrtovec (ur.), *Neplodnost* (str. 9–14). Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Antič Gaber, M. (1991). Spoprijem za družino. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo*, 19(136/137), 34–90. Pridobljeno s <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-Z7AFVHHZ/ae954f13-fa1f-4fff-9077-b6c65909cb47/PDF>
- Aries, P. (1991). *Otrok in družinsko življenje v starem režimu*. Ljubljana: ŠKUC.
- Bergant, M. (1981). *Družina – zakon – ljubezen na razpotjih*. Ljubljana: Zavod SR Slovenije za šolstvo.
- Bregar, S. (2015). Stiska zaradi neplodnosti in postopki oploditve z biomedicinsko pomočjo v globalni perspektivi. *Socialno delo*, 54(5), 281–294. Pridobljeno s https://www.revija-socialnodelo.si/mma/Stiska_URN_NBN_SI_DOC-GHXNPRG9.pdf/2019011711492831/
- Borko, E., Breznik, R. in Vlasisavljevič, V. (2011). Začetki programa zunajtelesne oploditve in prenosa zarodka (IVF-ET) v Sloveniji. *Zdravniški vestnik*, 80(supl), I-9–I-19. Pridobljeno s <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-ELGCWHJH/c218897b-5873-4e35-9519-65e26bfbd89f/PDF>

- Calhaz-Jorge, C., De Geyter, C.H., Kupka, M. S., Wyns, C., Mocanu, E., Motrenko, T., ... Goossens, V. (2020). Surveyon ART and IUI: legislation, regulation, funding and registries in European countries: The European IVF-monitoring Consortium (EIM) for the European Society of Human Reproduction and Embryology (ESHRE). *Human reproduction open*, 2020(1), 1–15. Pridobljeno s <https://doi.org/10.1093/hropen/hoz044>
- Cukut Krilić, S. (2013). Pomoč »naravi«?: O postopkih oploditve z biomedicinsko pomočjo v tiskanih medijih. V *Annales - Series Historia et Sociologia*, 23(2), 389–409. Pridobljeno s <http://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-OIL9AW5Q/9d75f03f-b0ed-4f21-95e5-a1d851085da3/PDF?fbclid=IwAR1P9kUVTGQEDveI3ONrhdlWRjwZxhffA0peupSS6U5ovlcFCvrAyvIEPj8>
- Etični kodeks delavcev na področju socialne pedagogike (2006). V B. Dekleva, A. Kobolt, Š. Razpotnik, M. Sande, D. Zorc-Maver (ur.). *Socialna pedagogika: Izbrani koncepti stroke* (str. 191–196). Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Foucault, M. (2001). *Arheologija vednosti*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Goody, J. (2003). *Evropska družina*. Ljubljana: Založba /cf*.
- Hrženjak, M. (2001). Legitimiziranje neenakosti. V B. Petkovič (ur.), *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti: 01* (str. 104–114). Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Inhorn, M., C. in Patrizio, P. (2015). Infertility around the globe: new thinking on gender, reproductive technologies and global movements in the 21st century. *Human Reproduction Update*, 21(4), 411–426. Pridobljeno s <https://doi.org/10.1093/humupd/dmv016>
- Keber, D. (17. 3. 2018). Dušan Keber: Sedemnajst let pozneje. *Dnevnik*. Pridobljeno s <https://www.dnevnik.si/1042815073/mnenja/kolumne/dusan-keber-sedemnajst-let-pozneje>
- Keržan, D. (1996). Izviri ideološkega pojmovanja družine. *Časopis za kritiko znanosti*, 24(179), 133–148. Pridobljeno s <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-T79R9PHD/d72e6585-6add-4b37-9a49-129f7a9f21f6/PDF>
- Keržan, D. (2008). *Spočetje novih oblik sorodstva*. Novo mesto: Goga.
- Kuhar, R. (2010). *Intimno državljanstvo*. Ljubljana: Škuc.

- Mencin Čeplak, M. (2005). Referendum proti načelu enakosti pred zakonom. V V. Leskošek (ur.), *Mi in oni – nestrpnost na slovenskem* (str. 111–129). Ljubljana: Mirovni inštitut. Pridobljeno s http://www.varuh-rs.si/fileadmin/user_upload/pdf/zbornik_JKN/ZBORNIK.pdf
- Mencin Čeplak, M. (2013). Heteronormativnost in regulacije rodnosti. *Annales- Series Historia et Sociologia*, 23(2), 403–413. Pridobljeno s <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-9SOJCTHL/220b8f48-a3fa-4e63-acb3-d1dc36483c94/PDF>
- Ravnikar Uranič, K. (2019). *Zakonska ureditev in etične dileme pri postopkih oploditve z biomedicinsko pomočjo* (Magistrska naloga). Univerza v Ljubljani, Zdravstvena fakulteta, Ljubljana. Pridobljeno s <https://repozitorij.uni-lj.si/IzpisGradiva.php?lang=slv&id=106449>
- Renner, T. (1995). Ideologija krize. V T. Renner, V. Potočnik in V. Kozmik (ur.), *Družine: različne – enakopravne* (str. 15–23). Ljubljana: Vitrum.
- Renner, T. (2006). Težave s pojmom družine. V T. Renner, M. Sedmak, A. Švab, M. Urek (ur.), *Družine in družinsko življenje v Sloveniji* (str. 13–26). Koper: Univerza na Primorskem.
- Šori, I. (2015). *Samskost: med ideologijo družine in ideologijo izbire*. Maribor: Založba Aristej.
- Urh, Š. (2009). Nove tehnologije – stare ideologije: oploditev z biomedicinsko pomočjo. *Socialno delo*, 48 (1–3), 111–121. Pridobljeno s https://www.revija-socialnodelo.si/mma/Socialno_URN_NBN_SI_DOC-FJEB1EVS.pdf/2019031119503129/
- Ustava Republike Slovenije /URS/* (1991). Uradni list RS, št. 33/91-I, 42/97 – UZS68, 66/00 – UZ80, 24/03 – UZ3a, 47, 68, 69/04 – UZ14, 69/04 – UZ43, 69/04 – UZ50, 68/06 – UZ121,140,143, 47/13 – UZ148, 47/13 – UZ90,97,99 in 75/16 – UZ70a. Pridobljeno s <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=USTA1>
- Ustavno sodišče RS (2013). Odločba št. U-I-242/12-9 z dne 10. 1. 2013. Pridobljeno s <http://odlocitve.us-rs.si/documents/d2/75/u-i-242-122.pdf>
- Ustavno sodišče RS (2015). Odločba št. U-I-79/13-5 z dne 22. 1. 2015. Pridobljeno s <http://odlocitve.us-rs.si/documents/8d/59/u-i-79-132.pdf?fbclid=IwAR2DplADSMqrplmDvaUi1dyI98CKs0iRokRi8W70vYTh4mX1oN2LGsMSk1w>

- Ustavno sodišče RS (2016). Odločba št. U-I-249/14-8 z dne 1. 12. 2016. Pridobljeno s <http://odlocitve.us-rs.si/documents/08/84/u-i-249-14.pdf>
- Zakon o dopolnitvi Zakona o ustavnem sodišču/ZUstS-C/* (2020). Uradni list RS, št. 23/20 (5. 3. 2020). Pridobljeno s <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO8142>
- Zakon o ustavnem sodišču/ZUstS/* (1994). Uradni list RS, št. 64/07 (8. 3. 1994) – uradno prečiščeno besedilo, 109/12 in 23/20. Pridobljeno s <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO325>
- Zakon o zdravljenju neplodnosti in postopkih oploditve z biomedicinsko pomočjo /ZZNPOB/* (2000). Uradni list RS, št. 70/00 (20. 7. 2000) in 15/17 – DZ. Pridobljeno s <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO2518>
- Zaviršek, D. (2012). *Od krvi do skrbi: socialno starševstvo v globalnem svetu*. Maribor: Aristej.
- Zaviršek, D. (2018a). *Skrb kot nasilje*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Zaviršek, D. (2018b). Ženska kot grešni kozel: oblike nasilja v neopatriarhatu. *Ars & Humanitas*, 12(1), 11–25. Pridobljeno s <https://doi.org/10.4312/ars.12.1.11-25>

IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK, PREJET MAJA 2020